

YAŞAM VE ÖLÜM ÜZERİNE BİR DENEME: SUBHİ EDHEM BEY'İN 'İN HAYAT VE MEVT'İ

Hazırlayanlar: Remzi DEMİR- Tuba UYMAZ***

Özet

Materyalizm-Spiritüalizm çatılması 19.yüzyılın sonlarında şiddetlenmiş ve 20. yüzyıl başlarında materyalizm lehine sonuçlanmıştır. Dolayısıyla, materyalizmin ortaya çıkışını sağlayan gelişmeler son derece önemlidir. Bilim Tarihi özellikle de Doğa Bilimleri Tarihi'yle ilgili çalışmalar Subhi Edhem Bey Bilim Tarihi literatürünü büyük ölçüde geliştirmiş ve çeşitlendirmiştir. Bilim Tarihi çalışmalarında olduğu gibi Subhi Edhem Bey'in eserinde bilimsellik ve felsefe öğretisi birlikte yer almıştır. Bu çalışmada Türk Materyalizm Tarihi için önemli olan evrimci materyalist öğretinin işlendiği *Hayat ve Mevt* başlıklı eser tanıtılacak ve çevirisi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Subhi Edhem Bey, *Hayat ve Mevt*, Evrimci Materyalizm, Bilim Tarihi.

Abstract

Materialism-Spiritualism conflict, become stronger towards 19th century and resulted in favour of the materialism at the beginning of the 20th century. It is adequately significant that the progresses of existing the materialism. Subhi Edhem who worked out both History of Science and especially History of the Natural Science, improved the literacy of History of Science and varied these. Such as History of Science studies, Subhi Edhem's

* Prof. Dr. Ankara Üniversitesi, Di ve TarihCoğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü

** Araş. Gör. Kastamonu Üniversitesi, Felsefe Bölümü

study taken part together scientificity and philosophical doctrine. In these study, which headed with *Hayat ve Mevt*, which is important for History of Turkish Materialism with related to evolutionary materyalist doctrine, will be introduced and presented its translation.

Keywords: Subhi Edhem, *Hayat ve Mevt*, Evolutionary Materialism, History of

XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki entelektüel hayatın temel çatışmalarından [veya çelişkilerinden] birisi de “materyalizm-spritiüalizm çatışması”dır¹; öyle anlaşılmaktadır ki XX. yüzyılın birinci çeyreğinde giderek güçlenen bu çatışma, açıkça materyalistlerin lehine sonuçlanmış ve böylece, Türkiye’de “Doğu İlim ve İrfan” alçalışa ve buna mukabil “Batı Bilim ve Felsefesi” ise yükselişe geçmiştir.

Bu yüzden materyalizmin güçlü bir öğreti olarak ortaya çıkışını sağlayan gelişmelerin, Türk ve hatta İslâm Düşünce Tarihi açısından son derece hayati bir öneme sahip olduğunu, bu vesileyle bir kere daha vurgulamakta büyük yarar vardır.

Materyalist Cenah’ta Bahâ Tevfik, Ahmed Nebil ve Memduh Süleyman gibi yazarlar ile birlikte konuşlananlardan birisi de Subhi Edhem Bey’dir.² Ülkemizde bilim tarihi çalışmalarının başlamasına da büyük katkılarda bulunan Subhi Edhem Bey, [*Hayât ve Mevt*’te] canlılığın tamamen fiziksel-kimyasal süreçlerin bir sonucu olduğunu savunarak hayatın kökeni sorununa ve [*Lamarckizm* ve *Darwinizm*’de ise] türlerin evrim yoluyla oluştuklarını savunarak hayatın çeşitlenmesi sorununa getirilen “bilimsel yanıtlar”ı Türk Kamuoyu’na aktarmış ve böylece Materyalist Öğreti’nin biyolojik yönden güçlenmesine katkılarda bulunmuştur.

Bu çalışmanın maksadı, Subhi Edhem Bey’in *Hayat ve Mevt* adlı yapıtının çevrimyazısını sunmak ve kısa bir tanıtımını yapmaktır.

Subhi Edhem Bey, Rehber-i İttihâd-ı Osmânî Lisesi’nde doğa tarihi öğretmenliği yaparken *Hayat ve Mevt* başlığını taşıyan küçük bir risale yazmış ve Rûmî 1329, Milâdî 1914 yılında İstanbul’da yayımlanmıştır. Toplam 48 sayfalık bu çalışma, Bahâ Tevfik’in kaleme aldığı bir “Takriz” ile açılmış ve

¹ Bu çatışmayı betimleyen geniş bir Türkçe literatür teşekkül etmiştir: Süleyman Hayri Bolay, *Türkiye’de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, İstanbul 1967; Mehmet Akgün, *Materyalizmin Türkiye’ye Girişi ve İlk Etkileri*, Ankara 1988 ve Neşet Toku, *Türkiye’de Anti-Materyalist Felsefe (Spiritiüalizm) -İlk Temsilciler-*, İstanbul 1996.

² Subhi Edhem Bey’in düşünce tarihimizdeki yeri için Remzi Demir’in şu yayınlarına bkz.; “Subhi Edhem Bey’in Bilim Tarihi ve Bilim Felsefesi Bilinci”, *Bilim ve Ütopya*, Sayı 139, Ocak 2006, s. 52-57; “Subhi Edhem Bey’in ‘İlm-i Nebâtât Târîhi’”, *1. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Meslekî Etik Sempozyumu Bildirileri*, 30 Mart - 1 Nisan 2006, (Prof. Dr. Ferruh Dinçer’in 70’inci Yaşı Anısına), Editör: Abdullah Özen, Elazığ 2006, s. 133-159 ve *Philosophia Ottomanica*, Cilt 3, Ankara 2007, s. 149-163.

fizyoloji âlimlerimizden Kemâl Cenâb Bey'e³ (1875-1949) ithaf edilmiştir.

Hayât ve Mevt'te, Subhi Edhem Bey, öncelikle hayatın kaynağı sorununu araştırır ve bu meselede görüş bildiren üç felsefî öğretinin bulunduğunu belirtir: Animizm (Ruhiye), Vitalizm (Hayatiye) ve Monizm (İttihâdiye). Bunları tek tek açıkladıktan ve birinci ile ikinciyi eleştirdikten, ama üçüncüyü tanıttikten sonra [Monizm'e dair kanaati şudur: "Hakikat-i hayâtiyye hakkında daha mantıkî, daha tabîî fikir beyân eden fırak-i felsefiyyeden en sonuncusu "ittihâdiye mesleği"dir." (s. 28)], dönemin bilimlerinin ve özellikle de fizyolojisinin, anatomisinin, patolojisinin ve biyolojisinin son bulgularına dayanarak kısaca "hayat"ı ve "mevt"i açıklar: Ona göre, yaşam ve ölüm, doğal olgulardır; hayatın esasî protoplazmadır ve protoplazma, "menşe'ini cemâdâtadan alır" (s. 37); ölüm ise, bunun tersine dâhilî ve hâricî çevrelerin etkisiyle protoplazmayı taşıyan hücrelerin dumûra uğraması (s. 45) neticesinde gerçekleşir⁴.

Subhi Edhem Bey, bilimsellikten ödün vermek istemese de, satır aralarından anlaşılır ki esasen Ludwig Büchner'in (1824-1899) ve Ernst Haeckel'in (1834-1919) yolundan gider ve bir yerde,

"Tabiâtda bugün eşyâ-ı mâddiyye ve uzviyye her ân değişmektedirler. Hâdisât bu tebeddülâtın mütehassılı, fer'idirler. Bununla beraber her hâdise son bir kânûna münkad ve esîrdir ki bu da mâddede nihâyet bulur. "Hayât, mâddenin bir tarz-ı mahsûs teşekkülüdür". Bizim eşyâ-yı mâddiyye diye gördüğümüz, kabûl ettiğimiz şeyler bir cevher-i aslînin muvakkat şekli-zâhirîsidir. Madenî, nebâtî, hayvânî şekiller; mâddenin neşv ü nemâları, muhtelif istihâleleridir."

³ Meşhur fizyologlarımızdan Kemal Cenap Berksoy için bkz., Aykut Kazancıgil ve H. Hatemi, "Türkiye'de Fizyoloji Bilimi ve Kemal Cenab Berksoy", *Tarih ve Toplum*, Cilt 8, Sayı 51, Mart 1988, s. 137-146 ve Emre Dölen, "Ord. Prof. Dr. Kemal Cenap Berksoy ve Darülfünun Tıp Fakültesi Fizyoloji Enstitüsü'nün Gelişimi (1909-1933)", *Prof. Dr. Ali Haydar Bayat Anısına Düzenlenen Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyumu*, İstanbul 2008, s. 217 vd.

⁴ Öyle anlaşılmaktadır ki bu mesele sonraki yıllarda da gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. Meselâ Spiritüalist Cenah'tan Mehmed Ali Aynî'nin *Hayat Nedir?* (İstanbul 1945) adlı eserinde farklı bir yaklaşımla karşılaşılmaktadır. İşin ilginç yönü şudur ki bu eserin "Hayat Nedir? Üç Faraziye" başlığını taşıyan Birinci Bölüm'ünde, Élie Lazerges'in *Les grandes hypothèses de la science moderne*'inden (Paris 1924) istifade edilerek Batı'daki akımlar bu defa animizm, vitalizm ve determinizm yahut fizikoşimik doktrin olarak anılmıştır (bkz., Mehmed Ali Aynî, *Hayat Nedir?*, Hazırlayan: İsmail Dervişoğlu, İstanbul 2013, s. 27-45). Buna göre, Subhi Edhem Bey'i, herhalde üçüncü gruba dâhil etmek gerekir.

derken (s. 36-37) kendi “felsefî öğretisi”ni açık eder: Bu öğretisi, evrimci materyalizmdir⁵. Öyleyse, *Hayât ve Mevt*’i daha Türk Biyoloji Tarihi’nden ziyade Türk Materyalizm Tarihi içinde değerlendirmek gerekir.

Subhî Edhem

Rehber-i İttihâd-ı Osmânî Lisesi Târîh-i Tabî’î Muallimi

HAYÂT ve MEVT

“Efkârımı hakikati taharrî edenlere beyân için yazıyorum. Kendi menfaat-i diniyeleri îcâbı benim fenâ bir itikâda sâhib veya câhil olmaklığımı veyâhûd ki kâzib bir fikir taşımaklığımı bekleyen zâtlara gelince, niyetim bu zâtların re’y ve fikirlerini tadîl etmek de-ğildir.”

Ernest Renan

Bahâ Tevfik Bey’in Bir Mütâlaası; Eski Nazariyeler; Zeviyü’l-hayâttaki Secâyâ-yı Müşterekenin ve Hayâtın Tarîfi; Ölüm Hakkında Esaslı Mütâlaât-ı Fenniyye ve İhbârât-ı Biyolojîyye.

Nefâset Matbaası

Bâb-ı Âlî Civarında Numero 55

1329

5 Oldukça eskimiş olmakla birlikte bu dönem materyalizmi hakkında genel bir fikir edinmek için şu kaynağa bakılabilir: Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Üçüncü Baskı, İstanbul 1992, s. 233-246.

“Hayât ve Mevt” Hakkında

[3] Doktor Subhî Edhem Bey’e,

Kitabınızın müsveddelerini başdan başa okudum. Mevzûu pek mühim buldum. Yalnız bu mevzûun ehemmiyetini ne kadar takdîr ettiğimi yazmak ve göstermek için kalemi elime alınca gayet garîb bir fikirle karşı karşıya gelmiş buldum. Bir meselenin, bir mevzûun ehemmiyeti mutlaka hayâta olan taalluk ve münâsebetiyle münâsib değil midir?... Hâlbuki burada esâs meseleyi doğrudan doğruya hayât teşkîl ediyor... Eğer bir hıfzû’s-sıhha meselesinden, meselâ bir mesken inşâsından yâhûd yemek pişirmekten bahs olunsaydı onun ehemmiyetini i’zâm için:

-Ne diyorsunuz?... Bu bir hayât meselesidir!... diyecektim. Hâlbuki şimdi bilhâssa hayâtdan bahs olunuyor. Artık taharrî edilmesi lâzım gelen vasfı siz tahayyül ediniz.

Maksadı ne kadar iyi îzâh etmişsiniz. Bu gibi bahisleri yazmak için ne çâlâk bir kaleminiz, ne sehîl bir ifâdeniz var... O mu’zil ve oldukça muğlâk meseleler nasıl nilî bir cereyânla akıp gidiyor... [4] Fakat benim sizde en ziyâde beğendiğim, hattâ perestiş ettiğim vasfı yıkılmaz azminiz, tereddüd etmez hükümleriniz, yılmaz ve geri dönmez şecâatinizdir. Riyâsız sözlerinizi okudukça kendimde yeni bir kuvvet, ciddî bir metânet hissediyorum.

Lâkin bu sözlerimden riyânın aleyhinde bulunduğum anlaşılmasın. Bilakis pek büyük ve faydeli bir âmil olduğumu kalbimle tasdîk ve lisânımla ikrâr eylediğim riyânın ancak mahallinde isti’mâl edilmesini isterim. Öyle değil mi...

Bir tabîat ‘âlimi olduğunuz için sübhesiz tasdîk edersiniz ki hayâtda en rahat şey tabîiliktir. Yani tabîatın kânûnlarına tâbiyyettir.

Küçük bir tuğla büyük bir kayanın altında ezilmiyor mu? Büyük bir kütle kendinden küçüğünü cezb etmiyor mu?... ‘Azîm bir kuvvet kendinden za’îfini sürüklemiyor mu?... Bunlar hep tabîi değil mi?...

Riyâ lâzımdır. Ben onu büyüğün küçükde, metbû’un tâbî’de husûle getirdiği bir kuvvet-i aksü’l-ameli olmak üzere telâkki ederim. Geçelim...

Diyorsunuz ki: Hayât bir tahavvüldür. Ne kadar doğru!... Esâsen her şey ber-hayât... Hattâ ölüm bile...

[5] Hayât, tahavvül olduğu gibi tahavvül de hayâtdır. Hayâtda tahavvül, tahavvülde hayât var. İnsan değişerek yaşar veyâ yaşayarak deği-

şir... Bunlar birbirinin müteakibi olan hâdiselerdir. Hergün başka fikirde uyanıklığımızın sebebi hayâtımızdır. Üç gün sıra ile aynı fikirleri taşıyan kimse o üç gün zarfında yaşamamış demektir. “Sebât”ı inadla ve hiç değişmeyen fikirlerde ısrar ile değil, bilakis zaman ve hayâtle mütenâsib sûrette tekemmül eden kararlara mâlikiyetle îzâh etmeli.

Hergün değişiyoruz. Bizde değişen ilk şey mâddemizdir. Birkaç sene içinde bizi terkîb eden tekâmül hüceyreler ölüyor, dökülüyor, gidiyor, yerine yenileri geliyor. Sâniyen o hüceyrelere hayâtlarından çıkan hulâsa yani rûhumuz değişiyor... Demek ki biz mütemâdiyen doğuyor ve yine mütmâdiyen ölüyoruz. Meydanda daha az ve daha batî değişen bir şeyimiz varsa o da şeklimizdir. Nihâyet bir gün geliyor o şekil de bütün bütün değişmek mecbûriyetinde kalıyor. Tıbkı ötesi berisi müteaddid defalar ta’mir olunan ve değiştirilen bir ev gibi nihâyet şekil de harâb oluyor... İşte bu defa vâkî’ olan daha büyücek değişmenin ismi “ölüm”dür.

“Hayâtle ölümü birbirinden tamamıyla ayırmak mümkün değildir” diyorsunuz. Filhakika ölüm de bir hayâtdır. Ölümü atâlet ve sükûnet ad-dedenler çok yanıldılar.

[6] Mevtden sonra sakalların uzadığı görülüyor. Koleradan donarak ölenler, bi’l-âhire ısınyorlar. İşkence ile ölenlerin mevt hâdisesinden sonra saatlerce kalbleri çarpıyor. Kesilmiş bir koyunun uzun müddet cildi titriyor. Boğulmuş bir kaplumbağada onbeş gün daha hareket görülüyor...

Hulâsa hayâtın bitmesi ile ölümün başlaması muayyen bir nokta ve muayyen bir hat ile ayrılamaz.

Hayâtı îzâh eden satırlarınızı okurken içimde duran bir mahzûziyyet de duydum. Gayet mâddî bir ifâde ile ömrü uzatan ve kısaltan âmillerden bahs etmişsiniz. Hüceyrelere kullanılarak eskidiğini fennî bir lisân ile âpâşikâr söylüyorsunuz... Onları tadrîcen zehirleyen müessirlerin önü alındıkça hayâtın uzayacağı tabûdir değil mi?...

Muzırr mikropların mahalle kahvesi olan kalın bağırsak çıkarılınca hayâtın bir misli daha arttığı tecrübe ile isbât olundu. Et yemeyerek uzun müddet taze kalanları gözümüzle gördük. Vücûdunu kullanmayarak müteaddid yüzlerce sene yaşayan fakirler el-ân Hindistan’da doludur.

Ben ümîd ediyorum ki fen, insanın hayâtını üç dört misli [7] daha uzatacaktır. Fakat şüphesiz yine bir gün mevtin zuhûru men’ olunamaz.

Buna teşekkür edelim.

Kitabınızın bu cihetden bahs eden satırlarını okurken pek mütelezziz oldum. Mevt olmasaydı hayâtın kıymeti ve lezzeti kalmazdı. Mevt olmasaydı esâsen hayât olmazdı. Bize ölümden korkmamayı tavsiye edyorsunuz. Hiç ölümden korkulur mu?... Hayâtda en ziyâde arzu ettiğimiz şey her türlü yorgunluklardan, hırslardan, mücâdelelerden âzâde bir istirahat, bir uyku, bir keyif değil mi?...

Bunu mevtden iyi nerede bulacağız?...

Ölümden korkmak öldükden sonra türlü türlü hayât tahayyül edenlere göredir. Mechûl bir âkıbetin ihtimâllerle dolu kanatları onları döğürdurur. Bu mechûllerin, meşûklerin tahayyülü ma'lûm ve müsbet hayâtın zevkini kaçıtır. Ölüm korkusu budur.

Hâlbuki ölümü ebedî bir istirahat telâkki edenlere göre bundan daha tatlı ne olabilir?...

Sizin güzel nasihatlerinizi can kulağıyla dinledim. Bunları daha evvel büyük Buda'dan aldığım şu ulvî nasihatın yanına ciddî bir ihtirâmla yerleştirdim:

[8] "Nirvana -bu 'adem demektir- insan için korkulacak bir şey değil, bilakis temenni olunacak bir şeydir. Hayât son haddine yaklaşır. İnsan ihtiyarlar. O zaman vücûda ârız olan bir çok illetlerden ve zaafardan kurtulmak için ancak bir çare vardır ki o da latîf ve herkesin iyiliğini isteyen 'ademin kucağına atılmaktır. 'Ademde hiçbir ıztırab yoktur. O bir uyku- dur ki her şeyi teskîn eder. Bütün hısların, nihayetsiz emellerin, faidesiz didişmelerin üzerine zamanın görünmez elleriyle örölmüş nisyân örtüsünü örter!"

İşte kitabınızın bendeki tesirleri...

Bahâ Tevfik

Hayât ve Mevt

[9] -Yegâne fizioloji 'âlimimiz Kemâl Cenâb Bey'e ithâf-

Protoplazmanın bünye ve hareketleri üzerine metîn fikirler ve pek esâslı nazariyeler serd eden hayâtiyyât 'âlimlerinden Almanyalı "Max Fer-vuren" bir eserinde diyor ki:

"Hayâtı memâttan ayıracak muayyen bir hudûd yoktur. Belki, hayât ile ölüm arasında gayr-i mahsûs bir geçit vardır. Hayât-ı âdiyye ve fenâ bulmak, bütün edvâr-ı mutavassıtayı 'arz eden neşv ü nemânın haddü'l-gâyesidir. Zevîyü'l-hayât dâimâ ölüme mahkûmdurlar. Fakat, hayâtta inkâtâ' görülmez. Mâdde-i hayâtiyyede bizzât ebediyyet mefkûd ise de zürriyetinde devam mevcûddur. Lâ-yemûtluk ve bekâdâr olmak mevâdd-ı ibtidâiyyeye ve onun hareketlerine râci' bir meseledir."

Bu ifâdeyi şerh ve tefsîr etmeden evvel basit bir mukaddime ile hayâtın -pek eskiden beri- tazammun ettiği ma'nâyı; şimdiye kadar ma'rûz kaldığı telâkkileri göstermek isterim.

Tabiâtın sırları; hayâtını onu tedkîk ve tettebbu'a vakf etmiş fen mün-tesiblerine kısmen 'ayândır. Bununla beraber, dünyada yaşadıkça, gezdik-çe her kime rast gelirsiniz geliniz, her kim ile görüşürseniz görüşünüz mutlaka o zâtın bu esrârın künhüne vâkıf olmak istediğini söylemekte bir an tereddüd göstermeyeceğini anlayacaksınız.

[10] Acaba, her heves muzlim bir boşluğun arkasında saklı duran bu sırrın mâhiyyetini, elde bulunan paslı bir nûr-i irşâdın yardımıyla anla-maya müsâid midir? Dünyada bir hakikat-i hayâtiyye varmış! Bu hakikat "vaz' olunduğu ma'nâda kullanılan" bir lûgat hükmünde midir? Lâ-yuhtî olamayan fikr-i beşer, mâhiyet-i hayâtiyyeye âid küçük bir vukuf hâsil edebilecek kadar fırsat bulmuş mudur?

İşte bir silsile-i mütevâliye teşkil eden bu suâllerin hepsine fen ayrı ayrı mülzim ve âşikâr cevablar i'tâsına muktedirdir.

Hakikat-i hayâtiyyenin bir de ma'nâ-yı vâzılı vardır. Fikr-i beşerin lâ-yuhtî olamadığı doğrudur. Beşerden hatanın sudûru her zaman vâki' olabilir. Lâkin bu noksânları itmâm ve tashîh edecek elde metîn vâsitalar da mevcûddur.

Küfürsüz îmân olamadığı gibi hataya düşmeden de hakikatin gâyesine vusûl ekseriyâ güçtür, nâdirdir. Hakikat demek lüzûm demektir. Her şe-yin ayrı bir hakikati yani her şeyin ayrı ayrı bir lüzûmu vardır. Fakat lüzûm veyâ hakikat dâimâ birdir. Ve bir olarak kalacaktır. Goethe'nin dediği gibi "Hata bizden ayrılmazsa da bir ârzû-yı şedîd vardır ki, fikri mütemâdiyen

hakîkate doğru sürüklemektedir.” İşte, bizi tabîatın sırlarını keşfe, eşyanın mâhiyyetini anlamaya sevk eden de bu ârzû-yı [11] şedîddir. Ve bu ârzû, fakir, zengin; ‘âlim, cahil herkeste sıraya, dereceye göre bir gibidir.

Şimdi, bu şiddetin vahdetini irâe için küçük bir tasnîf yapayım:

Çocukken mektebde târîh-i tabîi dersinde gördüğümüz şeyleri bu ânda hatırlamak zahmetinde bulunursak, hâfızamıza, şu tebâdür eder ki kâinâtta vâkî’ bütün tabîi hâdiseler, hayvânları, nebâtları ihtivâ eden “âlem-i ‘uzvî”, taşları, madenleri, bütün cemâdâtı muhtevî bulunan “âlem-i gayr-i ‘uzvî” olmak üzere iki büyük zümreyi câmî’dir. İşte, bütün sırların, muammâların mehd-i zuhûru bu iki ‘âlemdir.

Evelce de söylemiştim: Kâinâtın muammâlarına herkes muttalî’ olmak emelindedir. Ve bu emelin cihân-şümûl olduğu meydandadır. Yapaçağım tasnîfde bu ittîlâ’ı bir süs gibi kabûl edenlere ben “neme lâzımcılar” diyeceğim. Esrârın künhünü tefahhus etmesini bilen, bilmeyi öğrenenlere de “bize lâzımcılar” ismini vereceğim.

Bunların ikisi mukayese edilecek olursa görülecektir ki bir cem’iyyet arasında birinciler ikincilerden daha kesîr, daha ‘azametli ve daha kavîdirler.

[12] Bize lâzımcılar her yerde, her beldede, dünyanın her bir noktasında dâimâ iki fırkaya ayrılırlar. Bunlardan birinci fırkayı “bir î’tikadın müessisleri” ile “feylesoflar” işgal ederler. Târîhlerde, birçok hikâye, masal, menkûlât, edebiyât, kitaplarında dâimâ isimleri geçen, çok söylenen zâtlar bu birinci fırka mensûbîndir.

İkinci fırkaya, Arz’ın sînesinde saklı duran eşyayı görmek, ondan bugünün medeniyetine bir fâide-i ‘ilmiyye ayırmak maksadıyla elinde kazmasıyla dolaşan, yorulan; rü’yete gayr-i sâdık kalan küçük mu’azzavâtı tedkîk için soğuk mermerli laboratuvarının muhît-i mühlikinde mikroskobuyla didişen; en kıymetsiz mevâd üzerinden bir zerre ma’lûmât iktitâfı için varını yoğunu vesâit-i kimyevîyyeye sarf eden zâtlar, mütefenninler dâhildirler. Bunlar birinci fırka mensûbînine nisbetle herkesin nazar-ı iltifât ve teveccühünü o kadar celb edememişlerdir. Onların nâmları târîhlerde, hükümdar masallarında, hikâye kitaplarında değil hemân birkaç okunup anlaşılması güç, can sıkıcı mahdûd sahîfeler arasında sıkışıp kalmışlardır.

Bu basit gibi görünen tasnîf bence pek tabîi ve pek kat’îdir. Bununla beraber, bu fırkalardan her ikisinin de mensûbîni muhteremdirler. Çünkü, iki fırka sâliklerinin hepsi de mütebahhir, hepsi de [13] müdekkik ve çok okumuşturlar. Yalnız ikiden biri, esâs cihetinden diğere fâik ve müreccahdır. Ve ihtimâl ki biri daha ziyâde sâhib-i salâhiyyet olduğu için daha fazla hürmete müstahaktır.

Bu tercihi burada ben yapacak değilim. Zîrâ neticede vereceğim karar bî- tarafâne olmaktan uzak bulunacaktır. Bu ciheti münhasıran ashâb-ı mulâhazaya bırakacağım. Ben sâde söyleyeceğim. Garazsız bir müfekkire de hükmünü verecektir.

İlk fırkaya dâhil ettiğim i'tikad müessisleri ile feylesofların düşünceleri, hisleri hemân kısmen istigrâk ve hayâlât ile mümtezictir. Bu zâtlar, hücre-i mesâîlerinin sâkit bir köşesinde geniş ve rahatça bir koltuğun içine gömülerek Hind'in, Çin'in, Yunan'ın, Roma'nın, Arab'ın, Garb'ın edvâr-ı muhtelifedeki müktesebât-ı 'ilmiyesinden iktibâs ve telhîs edebildikleri ihbârât-ı muhteliteyi hayalleriyle mezc ederek hayâtın hakikatine vâsıl olmak vâhimesindedirler. Hâlbuki, bir kimyager, bir fizyolojist, bir hayâtiyyât 'âlimi dârü'l-istihzârının hevâ-yi mukassisi içinde bu hakikat-ı hayâtiyyeyi gözleriyle bizzât görmek için yorulur. Bir zerre-i hakikatın bütün mâddiyeti, bütün çıplaklığıyla zâhir olduğunu müşâhade ettiği ânda minhâc-ı fende bir hatve-i terakkî daha atmuş fikr-i kat'îsiyle müsterîh olur...

...Ameliyyâtsiz 'ilim yardımıyla hakikat-i hayâtiyyeye vusûl her vakit [14] imkânsızdır. Sırf nazariyyeye, akla, mantığa, zekâya ehemmiyet verip de 'ameliyyât ve tecrübeye lâkayd kalanların hepsi dalâlettedirler. Bunlara en vâzıh bir ta'bîr ile "lâf felsefecisi" nâmı verilir. Bu şarlatanların muhît-i fikrîleri için de, kendi nefsleri için de mazarratları vardır.

'Asırlardan beri heykel-i fenn ve fazîletin⁶ karşısında bu müfekkirelerin birer cânî vaz'ında kaldıkları tahakkuk etmiş bir keyfiyettir.

Düne kadar fen bile bütün ciddiyetiyle bunların esîrî idi. Şükürlerle, hamd u senâlarla söylenir ki, sermâyeleri akıl ve köhne mantığın mahdûd dâiresi içinde sıkışıp kalan "metafizikçi"lerin bu tahammül-şiken boyunduruğu altından fen kendi kudret, kendi satvetiyle kurtulabilmiştir. Bu devre-i halâsın "re's-i târîh"i günü gününe söylenemez ise de, aşağı yukarı otuz sene oluyor demektir.

İnsan her emeline zahmetsizce nâil olsaydı cihânda emelin kıymeti gözden düşerdi. Dâimâ ârzûya yorgunluk galebe çaldığındandır ki nihâyetteki mahzûziyyet vasî' ve değerli oluyor. Bu halâsın imkânını hazırlayan uzun ve medîd bir mübâreze olduğu [15] için fen 'asırlardan beri verdiği kurbanların nâm-ı bülendlerine heykeller dikmek, en elemli geçen günlerin yâd-ı hazîni birer bayram olmasını cihâna hatırlatmak niyetin-

⁶ Müsâid şerâitın mevcûd olduğu her yerde hayât münkeşifdir. Hayâtın refâh ve saâdetle tenemmüvü; fikrî, bedenî bütün mevcûdiyetinin pürüzsüz bir sûrette inkişâf etmesinden ibâretidir; bu gâye umûma şâmilirdir. İşte böyle bir neticeyi hazırlayacak her sebebe ben fazîlet ismini veriyorum.

dedir. Çünkü, bugün sübût bulmuş bir meseledir ki “Bir milletin mevte mahkûm ettiği insanlar o milletin en büyük adamlarıdır.”⁷

Fen tarafdârları, felsefeyi sünûhât-ı kalbiyye sûretinde tefsîr eden hayalperest ve laf bülbüllerini mağlûb etmişlerdir. Demek ki ortada artık korkulacak bir şey kalmamıştır. Ne ise, asıl mevzûa gelelim:

...Hayât nedir? Bu suâle etrafıyla ma'lûmât verecek yalnız bir 'ilim vardır. Bunun ismine “biyoloji” derler. Biz bunu “hayâtiyât” diye tercüme ediyoruz. Bu tercüme bir külfetten başka bir şey değildir. Çünkü, Fransızların bile bu 'ilmi ifâde edecek lisânları olduğu⁸ hâlde yine Yunancadan aldıkları “biyos: hayât”, “logos: bahs” kelimelerinden vücûda getirdikleri bir ism-i mürekkebi bu husûsda daha ihâtalı buluyor, bunu isti'mâl ediyorlar. Ben iddiâ ediyorum ki vaz' ve ta'mîm edilmiş istilâhlar her vakit uzun tarîflerden daha bekâdâr ve daha ma'nûdârdırlar. Bir lisânda bir husûs için vaz' edilmiş bir istilâhu diğer bir [16] lisâna tercüme ile uğraşmak meseleyi iğlâk etmek demektir. İşte bunun için, bu bahiste “'ilm-i hayât” veya “hayâtiyât” yerine sadece biyoloji kelimesini kullanacağım.

Gerek fizyoloji ve gerek maraziyyât⁹ doğrudan doğruya bu şube-i fenden¹⁰ iktibâs-ı ma'lûmât ederler. İnsanlar, ilk medeniyetlerinden bu âna kadar geçirdikleri devirler arasında hayâtın mâhiyetine dâir bir sürü fikirler dermiyân etmişlerdir. Bugün bile hayât hakkında ba'zı biyoloji 'âlimleri “rûhiyye, hayâtiyye, vahdetiyye” nâmı altında üç muhtelif mesleğin çizdiği dâireden çıkamamaktadırlar. Dün ile bugün arasında büyük ve bâriz farklar mevcûddur. “El-hâletü hâzihi, hayallere, sihirbâzlara mu'tekid bir zât bizce artık ciddi bir adam telâkki edilmez. Fakat evâilde büyük adamlar, bu hayâlâtın hepsine inanmışlardı.”¹¹ Fark ettim ki bunu bizim aramızda bulmak biraz güçtür. Çünkü biz fensiz, 'ilimsiz, mesleksiz bir milletiz. Garb'da, mekâtib-i âliyyede terbiye-i fikriyesini itmâm edenler ile etmeyenler arasında meziyet-i şahsiyye nazarından pek büyük bir tefâvüt vardır. Garb'da cehl, insanları ednâ bir tabakada bulunduran [17] avâmilden en birincisidir. Bizde bu avâmil bir istisnâ'iyet teşkil edecek kabiliyeti gösteremez. Âlî mekteblerimizden, altı sıra ile dizilmiş mühürlerle dolu diplomalara sâhip olarak çıkan gençlerimizin, mevrûs bir sürü i'tikadât-ı bâtla ile tahaccür etmiş kafaları üzerinde müktesebât-ı fenniyyenin bir hâsse-i teleyyün bırakmadığı her gün görülen şeylerdir.

⁷ Ernest Renan.

⁸ Science de la vie.

⁹ Pathologie.

¹⁰ İlim ve fen ayrı ayrı şeyler değildir. İkisi de “science” mukâbilidir.

¹¹ Ernest Renan.

Bu hakikat pek acıdır, nefse pek girândır. Lâkin ne yapmalı ki, hakikattir. Ben burada Garb'dan, Avrupa 'ilim u irfânundan bahsedeceğim. Sırası geldikçe bizim kurûn-ı vustâda hemân pek hâlet-i eseriyyede kalmış, mukallidlikten kurtulamamış meslek ve i'tikadlarımızı da göstereceğim. Bu sûretle Garb'daki medeniyet ile bizdeki tedenniyâtın istihâleleri meydana çıkmış olacaktır.

İleride îzâh edeceğim vecihle son 'asır zarfında Garb'da ba'zı "yeni rûhiyye" tarafdârları zuhûr etmişti. Bunlar arasında Chauffard, **von Löke**, **Reynold Felike** gibi zâtlar zikre şâyândır. Hâlbuki mûlâddan evvel Aristo ile Saint Thomas, Sthal gibi feylesofların düşündüklerine bu zâtların imtisâl etmiş olmaları muhtemel ve mutasavver değildir. Geçen 'asrın yegâne biyoloji ve fizyoloji 'âlimlerinden Heidenhain, kimyager Armand Gautier nebâtiyât 'âlimi Reinke on dokuzuncu 'asırda, hiçbir vakit on beşinci 'asrın Paracelsuslarını, on [18] yedinci 'asrın van Helmont'larını terennüm etmek tenezzülünde bulunmamışlardır. Hatta on sekizinci 'asırda Montpellier Mektebi müdâvimleri Grimaud, Barthez veya Bordeauxları taklîd külfetinden âzâde bulunmuşlardır. George Cuvier, Xavier Bichat, Charles Darwin, el-ân ber-hayât olan Ernst Haeckel gibi geçen ve bu 'asrın en büyük en sâhib-i nüfûz tabîiyyât 'âlimleri ve bunların şâkirdleri ve hâsseten Felix Le Dantec'in çiftçi ta'bîr-i müstehziyânesiyle hicvettiği Lavoisier'nin muakkibleri bile Descartes'ın dermiyân ettiği fikirleri düstûr olarak kabûl edememişlerdir. Binâenaleyh hâl-i hâzırda mesele-i hayâtiyyenin halli büsbütün başka bir şekil ve büstübün başka bir esâs ile meydana çıkmıştır.

Pek kadîm mesâlik-i felsefiyye arasında târîh-i felsefenin bize irâe ettiği mezheb "rûhiye mesleği"dir. Bunun Fransızca mukabili "animizm"dir. Bu ta'bîr "tekmîl alâ'im-i hayâtiyyeyi rûha istinâd etmek ve her türlü hareketlerin 'illeti rûh olduğunu tanımak" sûretiyle tefsîr edilebilir. Animizmin nev'leri pek çoktur. Bugün cadılara, perilere, huddâmlara inanan, eşya-yı mâddiyyenin de birer perisi birer cini bulunduğuna mu'tekid kalan boş kafaların hulyâları da animizmin bir şekli diğerinden başka bir şey değildir. Bu meslek tarafdârları, ef'âl-i hayâtiyyenin 'illet-i ibtidâiyyesi bir rûh olduğuna kâ'ildirler. Onların 'indinde tabîat "madenî, nebâtî, [19] hayvânî ve rûhî" olmak üzere dört mühim unsuru câmi'dir. Besâtet-i fikirleri âşikâr olan mekteb çocuklarıyla 'ulûm-ı tabîiyyenin esâs ve fer'lerine bigâne kalan bu çocuklardan daha basit fikirli zâtlar bu i'tikadın sâlikidirler.

Rûhiyye mesleği sâlikîni, tabîatta rûh ve mâddenin ayrı ayrı birer 'âlem olduğunu müttefikân kabûl etmişlerdir. Bugün sultânî mekteplerinde okutturulmak veyâ hiç olmazsa yaşattırılmak istenilen muhît-i fikrî buna yakın bir 'akidedir.

Felsefe dedim. Evet, felsefe olsa da pek eski bir dîne, hurâfeye taalluku olduğundan onun fen ile bir münâsebeti yoktur. Binâenaleyh, fen ile nisbeti olmayan bir felsefenin kuru lâfdan ibâret kalacağı henüz tahakkuk etmiş bir meseledir.

Rûhiyye mezhebine nazaran rûh, gayr-i mâddî, gayr-i fânî, vücûdun yaşamasında yegâne müessir, eşyayı anlamakta yegâne müdrük bir cevherdir. Rûh, cismin bütün anâsır-ı mâddiyyesine hâkimdir. Vücûdu muayyen bir azîmet noktasına sevke me'mûr olan rûhdur. Bedenin uzuvları rûhun âletleri, vâsıtalarıdır. Rûhün bu vesâit ve âlât üzerine, doğrudan doğruya te'sîrî vardır. Kalbin darabânunu, kanun seyrini, etlerin büzülüp açılmalarını, guddelerin ifrâzâtını, bağırsakların hareketini, idrarın tahassulunu... hulâsa, vücûdun bi'l-cümle ef'âl-i tabîiyyesini rûh hükmü altında bulundurur.

[20] Bu mezhebin sâdıkları arasında Eflâtun, Aristo, Saint Augustine bütün kurûn-ı vustâ, Helmont, Sthal gibi zâtlar sayılı ve meşhûr olanlardır. Hepsisi de ayrı ayrı birer meslek îcâd ediyoruz hulyâsıyla kendilerinden evvel gelenlerin söylediklerini söylemişler, hepsi de aynı esâsı kabûl etmişler ve gâyede hayâtı rûh ile izâh edebilmişlerdir.

Aristo "Rûh gayr-i mâddî ve gayr-i mahlûktur" der. Onun fikrinde muhtelif mahlûklarda bu gayr-i mahlûk mâdde-i ibtidâiyye husûsî bir fa'âliyet iktisâb eder. Vücûdu meydana getiren de bu rûh-ı fa'âldir.

Origenes, Pierkus, Philaster, Sinerius gibi 'Îsâ'nun dînine sâdık kalanlar, bir yenilik gösteriyoruz gibi davranarak Aristo'ya ihtirâz etmişlerdir. Ve netîcede şu bulunmuştur ki "mâdde-i ibtidâiyye Allah'ındır. Ebeveyn tarafından teşkil edilen cisme rûh, hayât ve fa'âliyet vermektedir".

İmâm Gazzâlî'ye nazaran "Rûh mücerreddir. Yani cismânî değildir". İmâm el-Râzî'ye göre rûh, fezâ-yı letâfetde dolaşan bir cism-i latîfdır. İnsan öldükten sonra "Âlem-i berzahda kıyâmet gününe kadar rûh müstakîl olarak bâkîdir. Melâ'ike, cin, şeytânlar da rûh gibi latîf bir cisimden ibârettirler".

Antropoloji'ye dâir etrâflı tedkiklerde bulunan ve ırkları [21] kısmen tasnûfe muvaffak olan Blumenbach, Needham yazdıkları eserlerinde kuvâyı hayâtîyyeyi tamâmiyle gayr-i mâddî bir şey gibi kabûl eden Montpellier Mekteb-i Kadîmî'nin esâs-ı fikriyyesini ba'zı tahvîllere ma'rûz bırakarak kabûl etmişlerdir.

Hulâsa, evâ'ilde Mısırlıların *Ölümler Kitabı*, Çinlilerin *King'i*, Brahmanların *Vedalar'ı*, İrânîlerin *Zend Avesta'ları*, Dâvûd'un şiirlerle mümtezic *Zebûr'u*, Mûsâ'nun haşîn *Tevrât'ı*, 'Îsâ'nun *İncil'i* tamâmiyle bu esâsâtı

muvâfık görmüşlerdir. Ve el-ân birçok vahşî kavimler arasında bu fikirlere müşâbih i'tikadâta tesâdüf edilmektedir.

Felsefe târihinde rûh mebâhisi birçok sahîfeler dolduracak kadar tafsîllidir. Fikr-i beşerin ilk tezâhürü rûh üzerine ma'tûfdur. Bunun için, bu 'akîdenin menşe'ini insanın mebde'inde aramalıdır.

Rûha i'tikad etmenin fikirlerdeki menşe'i ise ölümün ve rü'yânın beşerin vâhimesinde doğurduğu hisler, tasavvurlardır.

"Romalılar Jüpiter'i tanımadan evvel ölümlere perestiş ederlerdi. Tabîatın fevkindeki düşünceleri ilk insanlara bahşeden mevtdir. Mer'î âlemler hâricinde de bir mevcûdiyetin tahayyülü onlarda ilk dînî hislerin inkişâfına vâsıta olmuştur. Ölü görmemiş [22] nazarlar önünde mevt, derin ve tasavvurun fevkinde bir serâyıdır."¹² İlk insanların müfekkirelerinde mer'î olamayan husûslarla, ebediyete, rûhun varlığına karşı bir ihtizâz uyandıran ölümdür.

Vahşî ve ibtidâî bir düşünce, manzara-ı mevt karşısında mebhût kalır. Bu pek tabîidir. Biraz evvel yanında söyleyen, eğlenen bir şahsın ânîde pek derin bir sûrette sükût etmesi, vücûdun izmihlâli gibi kabûl edilememiştir. Çünkü henüz bedeninin bütün uzuvları tamdırlar. Yani şekil meydandadır, yalnız vazîfenin fa'âliyeti durmuştur. Binâenaleyh, bu sükûtda mutlaka bir sır vardır. Vücûdun bütün aksâmı tefessüh etmiş ise de, madem ki ba'zân rü'yâda gelip insanlara merâmını, ârzûsunu anlatıyor, sırasına göre karanlıklarda eşhâsın önüne çıkarak tehdîdlerde bulunuyor. O hâlde, cesedden gayrı bir de bir cism-i latîfin mevcûdiyetini kabûl etmelidir. Bu rûh, cesed bitse, fenâ bulsa da bâkîdir. Hayydır.

Yunan ve Roma ahâlîsi kendi feylesoflarına mâlik olmadan evvel tenâsühe îmân etmişlerdi. Pek eski Yunan ve Roma 'akîdelerinde göre insanlar öldükten sonra rûhları topraklar altında yaşamak kabiliyetindedirler.

Rûhun muhtelif kavimler arasındaki tasavvuru hayreti mûcibdir. Po-linezyalılar rûhu çiçeklerin tenâsülünü te'mîn eden gubâr-ı tali' [23] kadar ince seyyâl, ve fakat, insana müşâbih bir mâdde gibi kabûl ederler. Afrika'da yaşayan vahşîler 'indinde rûh bir nefhadır. Kaferiler, Tasmanyalılar gölge diye kabûl etmişlerdir. Bunlar arasında rûhun taaddüdüne ka'il olanlar da çoktur. Eskimolar insanda iki, Siyamlılar da dört rûhun mevcûdiyetine îmân etmişlerdir. İnsan öldükten sonra bu müteaddid rûhlar muhtelif mevki'lere giderler. Kimi mezara gider, kimi şehirlerin etrâfında serseriyanâe dolaşırlar. Eşhâsı çarpan, bî-huzûr eden de hep bu serseri rûhlardır.

¹² Suphi Edhem, *Târîh ve Müverrihler*, Sahîfe 54.

Buradan anlaşılıyor ki rûh fikri eskiden beri beşerin tasavvurunda pek mühim roller ifâ etmiş ve etmekte bulunmuşdur.

Vergilius bir eserinde “Bizim iktidâr ve fa’âliyetimizi tahrîk eden rûhdur.” diyor. Söyledikleri sözlerin saçma olduğunu bilmekle ve yalnız bununla mecnûnlardan ayrılan bir sürü şâirler hep bu fikrin mudafî’i, meddâhudırlar.

Şunu da ilâveten söyleyeyim ki, rûhiye mesleği senâiyet cümlesinden oldukça, onu idâre eden bir nâzımın irâesi de şarttır.

“Ortada mevcûd olan cisim bir cîfedir. Bu herşeyden bî-haberdir. Onun hey’et-i mecmûasına bir nefha girer. Bu nefha ilâhîdir. Bu nefhaya rûh veyâ can ismi verilir. Cismin bir [24] ehemmiyet kazanması rûhun onun zerrâtına intişârından sonradır. Vücûdda rûh var iken şetâret, zevk, elem ve hüsrân da vardır. Rûh bu kalıpta misâfirdir. Muvakkat bir müddet zarfında uzuvların didişmeleri, hastalık, bâr-ı şeyhûhet vücûdu ezer, bitirir; bu ölümdür. Memâtn vücûda şümûlü vardır. Lâkin rûh bâkîdir, sermedîdir. Ve dâimâ muzaffer olmaktadır.¹³ Rûh semâdan gelmiş, yine o muntaka-i ulûhiyyete su’ûd edecektir. Ölümünden maksad vücûdun harâbiyet ve imhâsi, hayâtın emr-i rabbânî ile bir hayât-ı âhire hicretidir. Ölüm rûhu cesedden ayırır. İnsan göçtükten sonra ‘âlem-i uhrevîye gidecek olan rûh, nefsi-nâtıkadır. Kıyâmette haşr edilen, cezâ gören şey de bu cism-i latîfdir.”

Bu ifâdâtn hepsi halk için, sathî beyinler için rûhnevâzdır. Çünkü ekseriyet bu meseleden tesellînin zevkini duyar. Çünkü ekseriyetin hod-bînisini bu mesele ile tatmîn ederler. Çünkü halkın tenperverî zihniyeti rûh nidâsıyla teşvîk edilir.

Bugün dînsiz telâkki edilen müterakkî Avrupa’nın az çok fen ile, tahsîl ile perverişyâb olmuş adamları arasında bu nidâlara [25], bu tesellîlere ehemmiyet veren pek enderdir. Ve rûhiye mesleği tarafdârları da gündün güne azalmaktadırlar. Artık bu mezhebin i’tikad ettiği “Tefekkür dimâğın mahsûlü değil, bu uzvun mâverâsında mahfî bir rûhun eseridir.” sözü çürümüş, bitmiştir. Hulâsa: Hangi şekilde olurlarsa olsun, netîce rûhun mevcûdiyetini iddiâ; isbâtında, irâ’esinde sükût...

Hayâtiye mesleğine nazaran, rûhdan, uzviyetten başka bir de “üss-i hayât” mevcûddur. Tefekkürden hayât ayrıdır. Ef’âl-i uzviyye tamâmiyle bu üss-i hayâtın elindedir. Kalb, ciğerler, em’â, bedenin bi’l-cümle uzuvla-

¹³ “Beden bir gün çürür, ama rûh sermedîdir.” Recâ’izâde Mahmûd Ekrem.

rındaki hareketlerini, sükûtlarını tanzîm ve idâre eden bu kuvvettir. Aynı zamanda üss-i hayât, melekât-ı rûhiyye ve melekât-ı zihniyyenin de nâzım ve nâzırıdır.

Hayâtiye mesleği müdâfi'leri arasında el-kimyager ve tabîb Van Helmont¹⁴, Galenus, Paul Joseph Barthez, teşrîh-i 'umûmînin bânîsi Xavier Bichat, George Cuvier, Johannes Müller...

Üss-i hayâtı en ziyâde müdâfaa eden Barthezdir. Van Helmont'un izâh etmek istediği üss-i hayât¹⁵ mi'dede [26] hâssaten mi'denin bağırsaklara açılan fethasındadır. Âdetâ o mi'denin bevvâbı gibidir.

Bu zâta göre İbrânîlerin fikirleri de oldukça doğrudur. Çünkü onlar hayâtın kana merbut olduğunu söylerler. Can, kan ile birlikte damarlar vâsıtasıyla vücûdun her tarafını dolaşır. Bir koyun veyâhûd sığırın tamâmiyle kanı çıkdıktan sonra eklinin Yahûdîlerin dîninde câiz olması da bu sebebdendir. Hayâtiye tarafdârları bu sûretle tabîat-ı uzviyyede müstakil bir hayât kuvveti bulunduğuna kâ'ildirler.

Bichat, tezâhürât-ı hayâtiyyeyi ensice-i hayâtiyyenin havâssı ile nisbetde bulundurdu. Havâss-ı hayâtiyyeyi de havâss-ı hikemiyeden ayrı olarak kabûl etti. Vücûd hâssa-i hikemiyye ile muhâfaza edilir. Vücûd dâimâ bununla mücâdelededir. O hâlde hayât birinin muzafferiyeti, ölüm ikincinin galebesini tavsîf eder. Ve hulâsa ederek Bichat, "Hayât" diyordu, "ölüme mukavemet eden ef'âlin hey'et-i mecmûasıdır."

Hâl-i hâzır hayâtiye tarafdârları şuna ka'ildirler ki hayâtta "kuvâ-yi hayâtiyye" isminde kimyanın, hikmetin kuvâ-yi 'umûmiyyesinin hâsıl edemediği ba'zı hâdisât-ı hayâtiyyeye müdîr diğeri bir kudret vardır.

Hâlbuki bu kuvâ-yi hayâtiyye kabûl edildikten sonra, ona [27] bir de makarr bulmak lâzım geliyor ki bu da ya ciğer, ya kalb, veyâhûd dimâğdır. Bunların üçüne birden "sehpâ-ı hayât" nâmı verilir. 'Ukde-i hayât olmak üzere de "basala-i sîsâiyye"nin kabûlu muktezîdir.

İşte bu sûretle bu kuvâ-yi hayâtiyyeye bir 'adem-i merkeziyyet i'tâ edilmektedir. Hattâ bu 'adem-i merkeziyyet son zamanlarda uzuvlardan ensiceye, ensiceden de hücrelere kadar intikal edebilmiştir ki, mensûbînine "pelure vitaliste"¹⁶ derler. En meşhûrları Galenus'dur.

Galenus, Marcus Aurelius'un tabîbi ve bir ansiklopedinin pek meşhûr bir muharriridir. Bu zâtın teşrîhdeki izâhâtı hemân kurûn-ı vustâyı işgal etmiştir.

¹⁴ Van Helmont, 'usâre-i mi'deviyyeyi keşf etmiştir.

¹⁵ Principe vitale.

¹⁶ "Hayâtta kesret-i makarr" diye tercüme edilebilir.

İbn Sînâ, Fârâbî gibi eserlerini Arabca yazan Türk feylesofları tab'ıyyâtda hemân Galenus'un muakkibidirler.

Galenus'a göre makine-i insânî üç rûh ile idâre olunur. Bunlardan biri hayvânîdir. Cümle-i 'asabiyyenin fa'âliyetine hüküm eden bu rûhdur. İkincisi hayâtîdir. Bedendeki diğer vezâ'îfin kısm-ı a'zamına bu hâkimdir. Üçüncüsü rûh-ı tabî'îdir ki bu karaciğeri idâre eder...

İşte her devirde, her kafada renkten renge giren bu i'tikadların [28] bizim fikrimizde emîn bir iz bırakmaları mümkün değildir. Çünkü, bu iki meslek de fenne muhâlif, tecrübeye muhâlif, tedkîkâta muhâlifdir. Hakikat-i hayâtiyye hakkında daha mantıkî, daha tabîî fikir beyân eden fırak-i felsefiyyeden en sonuncusu "ittihâdiye mesleği"dir.

İttihâdiye mesleği tarafdârları, zeviyü'l-hayâtdaki rûhî, hayâtî ve maddî gibi görülen fa'âliyyetin eşkâl-i muhtelifesini yekdiğerine mezc edip bir vahdet meydana koymuşlardır.

Bugün, 'azîm bir ekseriyet mâddenin istihfâzı, yani Dünya'da hiçbir şeyin gâ'ib olmadığını ve vücûd bulamayacağını öğrenmişler ve kabûl etmişlerdir. Halka bu fikri veren Lavoiser'dir. Bir de Robert von Mayer ve Helmholtz tarafından beyân edilen "mâddenin 'adem-i indirâsı" nazariyyesi vardır. İttihâdiye mesleği kısmen bu efkâra da istinâd ederler. Ve mâdde ile kuvvetin yekdiğerinden ayırlamayacağını söylerler. Uzvî ve gayr-i uzvî nâmları verilen iki 'âlemdaki bütün hâdiselerin menbâ'ı, 'illet-i esâsiyyesi bu lâ-yemût iki unsurdan müştakkdir. İşte, bu iki unsurun kabûlüyle evvelki meslek tarafdârlarından ayrılırlar.

İttihâdiye mesleği müdâfi'lerinin fikr-i esâsîleri şudur ki, tabiat bugün bize muhtelif ve gayr-i mütecânis şekillerde görülüyorsa da o aslında birdir. Menşe'de de dâimâ bir olarak bulunmuştur. Dünya'da her şeyin istihâle etmediğini görmemek için insânların [29] muannid bir körlüğe mübtelâ olmaları lâzımdır. Dünya'yı dolduran eşyada bir tekaddüm bir de tevâlî vardır. Karalarda, denizlerde, havalarda bir mevki' tutan ahcârın, madenlerin, hayvânların, nebâtların hepsi kuvvet ve mâddenin temessüh etmiş birer şeklinden ibârettirler.

Bu nazariyelerin üçü de felsefîdir. Şimdi, bunların fennî cihetini tedkik ve mukayese edelim:

Dünya'da bütün nebâtlar, bütün hayvânlar ve bütün cemâdât şekil ve vazîfe olmak üzere iki cihetten nazar-ı mütâlaaya alınırlar. Şekil gözle görülebilecek, mukayese olunabilecek evsâf-ı hâriciyyedendir. Bu vasıf bütün mevcûdâtta 'umûmîdir. Meşhûr tabî'ıyyât 'âlimlerinden Darwin ve Claude Bernard şekli müstesnâ bir hâdis gibi kabûl etmişlerdi. Claude Bernard'a

nazaran bu hâdise gayet esrâr-âlûddur.¹⁷ Ayrı bir risâlede îzâh edeceğim vechile şekilsiz hiçbir hâdise zuhûr edemez, yani hâdiselerin hepsi şekillerden sudûr ederler. Bu meselenin “tekâmül-i hayât” târîhinde mühim bir mevki’i vardır. Şeklin mâhiyetini, vazîfe ve doğurduğu hâdiseleri bize haber veren biyoloji ve fizyolojidir. Bunun bu bahisle o kadar münâsebeti yoktur. Yalnız demek istiyorum ki, bir Arab’dan bir Yahûdî, bir Çinli nasıl kendisine mahsûs bir şekil ile tefrîk [30] ediliyorsa, bir balık da bir kertenkeleden, bir beygir de bir insândan yine aynı vasıf ile ayrılırlar. Bu böyle iken, diğer taraftan az çok vâzih bir sûrette meşhûd olur ki, bu saydığım mevcûdlar sûret-i müşterekede bir veyâhûd müteaddid alâmât-ı mahsûsa ile muttasıfdırlar. Ve taşlar, madenler ile bu zâtlar arasına bir fark koyacak olan da bu husûsî alâmetlerdir.

Binâenaleyh, mâdde-i hayâtiyye veyâhûd protoplazma ismi verilen bir unsurun bütün zeviyü’l-hayâtda bir esâs-ı müşterek teşkil ettiği sübût bulmuştur. Lâkin, bu mâdde-i hayâtiyye esâsda bir olmakla beraber onu taşıyan, bir mahalden diğer bir mahalle götüren zeviyü’l-hayâtda muhtelif manzaralar ‘arz etmektedir.

Hayât sâhiblerinin hepsi aynı sûretle yaşadıklarını ta’yîn edebilmek için birçok fizyolojistler, hazm, teneffüs, tagaddî gibi muhtelif vezâ’if-i fizyolojiyyeyi muâyene ettiler. Netîcede bu vazîfelerin hepsinde müttehid oldukları gördüler. En ufak hurdebînü bir hayvânda gıdâ ahzine hâdim levâhik, az çok elverişli bir hazm cihazı, nebâtâtda köklerin massa hâdim ince kıllarında mevâd-ı mugaddiye üzerinde te’sîri görülen ba’zı ‘usâreler buldular. Ve kararalarını ona göre verdiler.

Zeviyü’l-hayâtın şekilleri kadar ahvâl-i husûsiyyeleri de tehallûf eder. Çünkü hâdiseyi doğuran şekildir. O hâlde her hâdise [31] kendi müvellidini nazaran hareket icrâsına mecbûrdur.

Zeviyü’l-hayâtda bir takım hutût-ı müştereke vardır. Meseleyi tavzîh için bunları ta’yîn lâzımdır. Bu hutûtu tanımak ve derhâl birarada telfîk etmek hayât-ı ibtidâiyye ve kâinâtın menşe’ini ta’yîn etmek demektir. Çünkü târîh-i fen bize gösteriyor ki, mebde’ ile hâl-i hâzır arasında dâimâ bir hatt-ı vasl mevcûddur.

Mevcûdât-ı uzviyyedeki hâdisât-ı müştereke “bünye-i teşrihiyyede birlik, mâdde-i hayâtiyyenin terkîbât-ı kimyeviyyesinde müşâbeheth; muhît-i hayâtiyye ile anâsır-ı hayâtiyye beyninde tahassul eden mübâdelede ayrıniyet; hayâtın devam ve tesbîtinin te’min için vâki’ olan tenâsüldeki fark-sızlık” gibi dört kısımda hulâsa edilebilir.

¹⁷ Darwin ve Claude Bernard vazîfe ve fa’âliyet ile hayâtın idâmesi gayr-i kabil olduğunu söylerler ki, hatadır. Bunları diğer risâlelerde göstereceğim.

1. Hayât sâhibi olanların bünye-i teşrîhiyyelerinde bir ittihâd-ı morfoloji¹⁸ bulunduğunu bize tahlîlât-ı hurdebîniyye pek güzel gösteriyor. Ve kat'î olarak biliyoruz ki, her mevcûd-ı zî-hayât hüceyreden müteşekkildir.
2. Mâdde-i hayâtiyenin terkiât-ı kimyeviyyesinde müşâbehet mevcûddur. Bunu da kimyanın lâ-yuadd vesâ'iti ile bulduk ve öğrendik ki, protoplazmanın mâdde-i husûsiyyesi plastindir. Terkinde karbon, müvellid-ül-mâ, müvellid-ül-humûza, kükürt, fosfor bulunur. [32] Tabîatı şibh-i zülâlîdir. Nebâtlarda fazla olarak klorofil, neşâ hubeybâtı mevcûddur.
3. Muhît-i hayâtiyye ile anâsır-ı hayâtiyye arasında mütehassıl mübâdelede ayniyet vardır. Yani zeviyü'l-hayâtın şerâ'it-i tagaddiyyesi birdir. Hepsi aynı sûretle vücûdlarını beslerler. Nebâtları hayvânlardan teneffüs noktasından ayıranlar aldanırlar. Çünkü, nebâtlar da hayvânlar gibi teneffüs ederler. Nebâtâtın gece fazla hâmız-ı karbon neşretmeleri meselesi yalan değil yanlıştır. Bu mübâdelede teneffüsün dahli yoktur. Bu temsil keyfiyeti ile hâllolunur bir hâdisedir.
4. Zeviyü'l-hayâtadaki, hakikatde hayâtın bir fâsılası olan tenâsül birdir. (Bu birliği netîceye göre söylüyorum). Yalnız tevlîd ve tekessür, şekil nokta-i nazarından başka başka şeylerdir. Meselâ, vahîdü'l-hüceyre olan hayvânat tezerrür, tahaccüb, inkisâm ile yavru hâsıl ederler. Tevlîd, tekâmüle mazhar olmadan uzviyetden münfekk yumurta ismi verilen bir hüceyre vâsıtasıyla vukua gelir. Tekessür ise ensice-i asliyenin ayrılması veya tomurcuklanması ile yeni ve müşâbih bir vücûd meydana getirmektir.¹⁹ İnkisâm, hüceyrenin hayâtında esâsî bir vazîfedir. Ekserî nakî'iyeler son dereceye vardıkları zaman müzâvece²⁰ usûlüyle tenâsül ederler. Bu hâlde nesil getirmek birdir. Ayırı gayrı şeyler değildir.

[33] İşte tekrar ettiğim şu husûsât hayvânât ve nebâtât-ı basîtada, mürekkebede cüz'î ve küllî mahsûs bir hâl-i husûsî-yi müşterekdir. Bu hâl-i husûsî-yi müşterekin hey'ât-ı mecmûasına hayât derler. Bu hâlde hayât sabitdir. Bir nakî'iyeye bir veya iki nüveli bir hüceyreden müteşekkildir. Hayvânât-ı 'âliyede bu nüveli hüceyrelere biraraya gelerek bir küll meydana koyarlar. Her hüceyre, nescîyât yani teşrîh-i hurdebînî nokta-i nazarından birdir. Yalnız vazîfelerinde ba'zı inhirâflara tesâdüf edilir. Bir

¹⁸ Mâddenin şeklindeki sergüzeşt.

¹⁹ *İlm-i Hayvânât Dersleri*, Subhi Edhem; yakında neşr olunacak.

²⁰ Conjugaison.

cem'iyeti veyâ daha mahdûd bir aileyi vücûda getiren ferdlerin kendilerine mahsûs vazîfeleri, seciyyeleri vardır. Fakat hepsi aynı sûretle yer, aynı sûretle teneffüs eder, aynı sûretle mevâdd-ı süfliyyeyi hârice def' ederler. Demek bizim müşterek olarak göstermek istediğimiz hutûtun esâsları şu sayılanlardır...

...Hayâtın devamı uzviyet ile muhît-i hâricî arasında vukua gelen intizâmsız bir mu'âraza ile kâ'imdir. Bu husûs da bütün zeviyü'l-hayât arasında müşterekdir. Ve bunda hâdisât-ı hayâtiyyeyi tevli'd ederler.

Hayât sâhibi olanların secâyâ-yı asliyyelerinden en birincisi muhît-i gıdâi ile protoplazma kütlesi beyinde vâkî' olan mübâdele, yani tagaddî keyfiyetidir. Tagaddî, protoplazma ile muhît-i gıdâi arasındaki kuvâ-yı mâddiyyenin istihâlesinden başka bir şey değildir. Muhît-i gıdâinin, bir kısmı olsun tamâmiyle protoplazma ile temasda bulunduğu [34] zaman muhît-i hayâtî veyâhûd muhît-i dâhilî ismini alır. Çünkü zevât-ı uzviyye-i 'âliyyede bu muhît "lenfa" denilen beyaz kan ve mâyiât-ı hilâlî ile karışık bir hâlde bulunur. Ve bunu havâ-yi nesîmîden, suların; insanlar, hayvânlar ve nebâtların iskânında esâslı bir fâidesi görülen topraklardan yani muhît-i hâricîden ayırmak elzemdir.

Hayâtdâr olan protoplazma kütlesi, fâsılasız mâdde ve kuvveti hâricden tedârik ve muvakkat bir müddet sonra yine kendisine iâde eder. Arada mevcûd olan devirdir. Bu kuvvet ve mâddenin uzviyetde kalmasına fizyoloji 'âlimleri "temessül" demişlerdir. Hârice iâdesi de "muzadd-ı temessül" namını ahz eder. Temessül, bir devr-i terkîbî; muzadd-ı temessül bir devr-i tahlîfîdir. Muzadd-ı temessül, temessülün mütemmimidir. Bu iki fiil muntazam bir sûretde devam ederlerse hayâtda da âhenk görülür.

Temessül hâssası, ecsâm-ı câmideyi anâsır-ı hayâtiyye hâline kalb eder. Yani bir istihâle-i tekemmüliyyedir. Ve zeviyü'l-hayât ile neşv ü nemâ bulan protoplazmayı îmal eder.

Neşv ü nemâ, anâsır-ı hayâtiyyenin lâ-yetegayyer bir kânûnudur. Tegaddînin, dolayısıyla neşv ü nemânın ânî bir sûretde tevakkufu hayâtın ânî ve zâhirî bir sûretde tevakkufunu hazırlar. Tevakkuf dâimî ve mükemmel hayâtın ifnâsına veyâhûd hakîkî ölümün vukuna sâ'ikdir.

Neşv ü nemâ, tekâmülün mebd'e'idir. Yalnız şurası iyice bilinmelidir ki tekâmül-i vazîfêvî batî, tekâmül-i şeklî serî' olur.

Muzadd-ı temessül hâssa-i temessülün zıddıdır. Ve bir istihâle-i raciâdır. [35] Bünye-i uzviyyenin dağılmakta olduğuna delildir. Bu iki nâzım-ı müessir ile vazîfede, şeklin tahassulünde ve uzviyetde ba'zı hâdiseler baş gösterirler. Mâdde-i hayâtiyyenin uzuv sûretine kal-

bi tahassul-ı şeklin fa'âliyeti sayesinde. Bunun aksi olarak vazîfenin fa'âliyeti ile de mâdde-i hayâtiyye harab olur. Göz ziyâ'yı bu vazîfenin muavenetiyle aldığı gibi adalelerin harekâtında, kalbin darâbâtında, glandelerin ifrâzâtında yine bu vazîfenin dahli vardır. Fa'âliyet-i teşekküliyyenin işe ibtidârı fa'âliyet-i vazîfeviyyenin inkîta' ve sükûtundan sonradır.

Protoplazmanın istihfâzı, yeniden teşekkülü; dâhilen ihtilât-ı kimyeviyyenin husûle getirmiş olduğu hararet dâimâ muhît-i hâricîye muhâlif bir vaz'iyet alırlar. Ve bu sûretle vazîfenin te'sîrâtı, vücûda getirdiği işler; terkîbât-ı kimyeviyyenin ve tahassul-i şeklin esbâb-ı mûcibi ve muharrikesi olur. O hâlde hayât, biri diğere tevâfuk etmiş protoplazma ile muhît-i hayâtiyye gibi nazar-ı i'tibâra alınır. Bu tetâbuk, mütekâmil uzviyetlerde daha şiddetli olur.

Nasıl muhît-i 'umûmî herkese has ve müşterekse, her nev'-i tabî'înin de husûsî bir muhîti vardır. Muhît-i dâhilî veyâhûd muhît-i hayâtiyyenin tahassulünde su esâslı bir vazîfe ifâ eder. Bir nesci dokuyan hürelerin herbiri ayrı ayrı kendi muhîtinde sulu bir havaya ihtiyâc arz eder. Suyun nisbeti lüzûm-ı hikemî ve kimyevî ile hem-'ayâr olmalıdır.²¹ Eğer cihân-ı [36] uzviyette münâsib miktarda su bulunmasaydı, hayâtın tevakkuf ettiği görülecekti. Nitekim sudan mahrum olan zeviyü'l-hayât-ı süfliyye derhâl hayât-ı hafiyeye rücû ediyorlar. Sulu mahallerde yaşayan nak'îyyeler sudan mahrum olunca kuru otların üzerine mütekeyyis bir hâlde yapışıp kalırlar. Bir mikdar kuru ot bir bardak suyun içine atılıp münâsib bir hararete ma'rûz bırakılırsa kısa bir zaman zarfında nak'îyyelerin üzerlerindeki tabaka eriyip suda harekete başladıkları hurdebîn i'ânesiyle görülebilir.

Suyu vücûda getiren ve havada mevcûd olan müvellid-ül-humûza dahi muhît-i dâhilîde esâslı bir rûkn gibi telâkki edilmelidir. Müvellid-ül-humûza uzviyete muhtelif terkiblerle dâhil olur. En ziyâde hava ile girer. Azot ismi verilen gayr-i mer'î bir gazın tabîatda muhtelif terkiblerde bulunduğu kimyayı sathî bir sûrette mütâlaa edenlere ma'lûm bir keyfiyettir. Agdiye-i ihtirâkiyyeden ma'dûd yağlar, zeytler, nişasta ve şekerler eşkâlin ta'dîlde medhâldârdırlar. Mevâdd-ı milhiyyeden demir, fosfor, kireç de bunlar arasında zikr edilmelidir. Tabîatda bu terkîbât lâ-yuadd ve lâ-yuhsâdır. Bu terkîbât-ı azîmeyi iyice anlamak için biyoloji ve fizyolojideki "hayâtın mi'yârı kânûnu"nu bilmek iktizâ' eder.

Tabîatda bugün eşyâ-ı mâddiyye ve uzviyye her ân değişmektedirler. [37] Hâdisât bu tebeddülâtın mütehassılı, fer'idirler. Bununla beraber her hâdisa son bir kânûna münkad ve esîrdir ki bu da mâddede nihâyet

²¹ "Her şeyin aslı sudur". Thales.

bulur. “Hayât, mâddenin bir tarz-ı mahsûs teşekkülüdür”.²² Bizim eşyâyı mâddiyye diye gördüğümüz, kabûl ettiğimiz şeyler bir cevher-i aslînin muvakkat şekli-i zâhîrisidir. Madenî, nebâtî, hayvânî şekiller; mâddenin neşv ü nemâları, muhtelif istihâleleridir. Bu husûsu Leibniz daha başka türlü îzâh ediyor ve diyor ki: “Bir silsile-i gayr-i uzviyye yok, belki büyük bir silsile-i uzviyye vardır ki madeniyât, nebâtât ve hayvânât onun muhtelif neşv ü nemâlarıdır. Bekâ, tabîatın her tarafında mevcûddur. Kezâlik, hayât taazzuv ile her yerde vardır. Hiçbir yerde ölüm yoktur. Hayât ebedîdir.”

Hulâsa, denilebilir ki, hayât bir hâdise-i tabî’iyyedir. Esâsı protoplazmadır. Protoplazma menşe’ini cemâdâtdan alır. Yani gayr-i uzvî bir vasat içine vâz’ edilen protoplazma yaşayan bir uzviyet vücûda getirir. Bu husûsda şerâ’it müsâid olmalıdır. Bu uzviyet beslenir, büyür, tekessür eder.

Protoplazma, hâricdeki gışası, yine kendisinin tekâsüfüyle hâsıl olan çekirdeği bir arada bulunarak hücre ismini alırlar. Bütün zeviyü’l-hayât basit bir hücreden müştakdırlar. Beyze, basit bir hücredir. Ne mikroskob, ne de hiç bir vâsita mülâkkah bir beyzede el, [38] ayak, göz kulak, levâhik göremez. Hakikatde bunlar yoktur. Yalnız bir hâssa-i tekvîn vardır. Büyümesi, tahavvül ve tekâmül etmesi ba’zı kânûnlara tâbidir. Tekâmül her şahısta bir devir icrâ eder. Maksudı eşyânın cereyânını bir azîmet noktasına îsâl itmek olduğu maznûndur. Bu mesele bir mesele-i mu’diledir. Yalnız, bilinen bir şey varsa o da zevât-ı uzviyyeden bir ferdin tereküb ve tahassul etmesi; ve onu vücûda getiren anâsırın yine kendisi gibi bir ferdin inhilâlinden meydana gelmiş olmasıdır. Yani hayâtın mebde’i bir ölumdür. Ölüm yeni bir hayâtın başlangıcıdır. Bu hâlde kâinât dâimâ hareket üzere bulunmaktadır.

Yumurta hayâtının hâricinde her şahıs hâl-i kemâle doğru ilerlemektedir. Bu kânûn kânûn-u mutâ’dır. Neşv ü nemânın, istihâlenin, tekâmülün önüne geçmek imkân hâricindedir.

Hayâtın tazammun ettiği ma’nâ-yı fennî kısmen anlaşıldı demektir. O hâlde ölüm bunun aksidir diye kestirip atıverelim mi? Bunu câ’iz görmüyorum. Çaresiz kalan fikr-i beşer “ölüm hadisesi”nin de nihâyetini bir tatlılığa kalb etmişdir. Hodbînîsini tatmîn için ona da bir kulb bulmuşdur.

Edyân-ı muhtelif, tarikatların hemen hepsi ölümü aynı tarzda kabûl etmişlerdir. “Ölüm mechûl bir hayâta duhûldur. Ölüm [39] idrâksız ve rü’yâsız bir gecedir. Ölüm başka bir hayâta başlangıçtır.” Bu irâ’eler daha

²² Ludwig Büchner.

ziyâde tatvîl edilebilirler. Fakat her ne denirse densin, ne kadar şâirâne yazılırsa yazılsın netîce beşerin hodbînûsini tatmûnden ibâret kalır. Beşer hiçbir vakit hayâtda inkıtâ' görmek istemez. Uzun veyâ kısa bir fâsılaya râzıdır. O toprak altında geçireceği hayât-ı muzlime, pek uzun 'asırlardan sonra vuku'a gelecek ba'sa kadar da sabreder. Fakat, gâyede yine hayât olmalıdır.

Fen nokta-i nazarından ölüm bir tebdîl-i şekilden başka birşey olmaz. Şahsın bekâdâr olmasına imkân mutasavver değildir. Lâkin, kuvvet ve mâddenin mikdarında bir 'adem-i indirâsın mevcûdiyeti sübût bulmuş keyfiyetlerdendir.

Merhum Claude Bernard'ın şâkird-i zî-iktidârı, Sorbon Dârü'l-Fünûnu fizyoloji muallimi Mösyö Dastre'a göre, "Ölüm anâsır-ı teşrihiyyeden mü-teşekkil bir cem'iyetin indirâsıdır."

Hâl-i hâzırda biyoloji, hayâtı "unsurî ve 'umûmî" olmak üzere iki kısma ayırır. Bunu iyice tavnîh için uzviyeti bir cem'iyete teşbîh etmek lâzımdır. Zâten Goethe, bu meseleleri hall için "kesret" Immanuel Kant ise "millet" teşbîhlerini kullandılar. Uzviyeti bir cem'iyete veyâhûd bir beldeye teşbîh edecek olursak anâsır-ı teşrihiyyenin hepsi eşhâs veyâhûd hemşehrîleri teşkîl [40] ederler. İşte bu vatandaşlardan birinin kendi başına ve kendi hesabına fa'âliyeti tabîi "şahıs" unvanıyla tercüme edilebilir. Hüceyrelere her birini bu şahsa teşbîh edersek o zaman hüceyrenin fa'âliyeti de şahsî olur. İşte böyle eşhâsın fa'âliyetiyle te'mîn edilen hayâta "hayât-ı unsurî veyâ kısmî", uzviyeti teşkîl eden bütün hüceyrânın birlikte çalışmalarına da "hayât-ı 'umûmî veyâ müşterek" isimleri verilmektedir. İsviçreli el-kimyager ve tabîb Paracelsus ve *Kaplıca Suları Hakkında Taharriyât* namıyla on sekizinci 'asırda bir eser yazan Théophile de Bordeaux bu fikrin büyük birer meddâhı idiler.

İşte, bu tasnîf ve taksîm ölüme de tatbîk edilerek mevt-i unsurî ve mevt-i müşterek diye iki nev' ölümün mevcûdiyeti kabul edilmiştir.

Dastre'ın²³ iddiası vecihle vücûd-i insanîde otuz trilyon hüceyre vardır. Hüceyrelere birinin ölümü "mevt-i unsurî", hüceyrenin vücûda getirdiği cem'iyetin ölümü de "mevt-i müşterek" isimlerini alırlar. Bu şerâit altında ölüm mütevâfî bir silsiledir. Bir kısmın veyâhûd bir hüceyrenin ölümü diğerlerinin de memâtını intâc eder. Binâenaleyh, Claude Bernard'ın "Teşekkülât-ı Uzviyye Kânûnu" ile izâh ettiği vecihle taazzuv, anâsır-ı hüceyreviyyenin ihtiyâcâtıyla idâre [41] olunmaktadır. Hüceyre muhtâc olduğu unsurdan birini muhît-i hâricîden tedârik edemezse, fa'âliyet ve vazîfesine halel târî olur. Bu ihlâlin imtidâdı mevt-i hakîkî demektir. Bu

²³ Bu bahsin kısm-ı esâsîsi, bu zâtın eserinden iltikât edilmiştir.

hâlde ölüm, bedeninin her uzvundaki vezâ'îfi ihlâl ve noksanıyla tezâhür etmektedir. Bu noksanîyet ve halel o uzvun gayr-ı mahsûs bir cüz'üne münhasır kalırsa ölüm mevziüdür. Uzuvarın hey'ât-ı mecmû'asına şâmil olursa, ölüm de şahs-ı zî-hayât için 'umûmîdir. Şimdi ölümün ba'zı sebeblerini arayalım:

...Herkes bilir ki, kalb durursa ölüm hazırdır. Mesele ta'mîk edilirse kanın hüceyrâta gidemediğinden 'umûmî bir kaht baş göstermiş olduğu görülür. Akciğerlerden biri ehemmiyetli bir cerha almış ise vücûdun hey'ât-ı 'umûmiyyesi için bir ihtinâk var demektir. Buna mümâsil böbrekler vazîfeleri yapmazlarsa, tesemmüm-i 'umûmî baş gösterir. Bunu kurûn-ı vustâda yaşayan tabîbler bile biliyorlar ve diyorlardı ki: "Ciğer, kalb ve dimağdan birine bir âfet gelecek olursa ölüm muhakkaktır". Evvelce de îzâh ettiğim vecihle kalb, dimağ ve ri'e üçü bir "sehpâ-ı hayât" gibi telâkki edilmişlerdi. Fakat ekseriya kalbin sağlam olduğu; dimağda âfet bulunmadığı zamanlar da ölüm başgösteriyor. O hâlde biz ri'e, dimağ ve kalbi "üss-i hayât" gibi kabul edemeyeceğiz. Nitekim tecrübe için dimağı kısmen çıkarılan köpekler, ağaçlar gibi [42] bir müddet yaşamaktadırlar. Ri'esiz birçok hayvânlar yalnız cildleriyle teneffüs ederekten idâme-i hayât ediyorlar. Mevt-i hakîkî asıl protoplazmanın bozulmasındadır. Vücûdun derece-i tekemmülüne göre her uzvun diğerine menfaati vardır. Bir ordu kumandanının vurulmasıyla ordu dağıldığı gibi, bir kalbin tevakkufuyla da mevt zuhûr edebilir. Lâkin biyolojinin kasedtiği ölüm bu ölüm değildir. Bu ölüme hiçbir vakit 'umûmî demek câiz olamaz. Bir koyun kesildikten sonra etlerine dikkat edilirse tittredikleri görülür. Demek hayât-ı hüceyrevî henüz inkîtâa uğramamış; binâenaleyh, mevt 'umûmîleşmemiştir.

Dimağın durması, ciğerlerin sakatlanması da böyledir. Yalnız bunların mevki' ve vaz'iyetlerine göre ehemmiyetlerinin derecesi büyür ve artar.

Anâsır-ı asabiyyenin uzviyetdeki vazîfesi azîmdir. Anâsır-ı teşrîhiyye arasında en ziyâde mesuliyeti üzerine alan cümle, cümle-i asabiyyedir. Hayvâniyetin en âlî vezâ'îfini idâre eden dimağdır. Hisse, harekât-ı irâdiyyeye, zihniyete hüküm eden yine bu uzuvdur. Dimağa bir illet ârız olursa şahsiyetdeki vicdân fenâ bulur. Şahsiyet bu zamanda yalnız dimağın ölmüştür. Bu ölüm, unsurî, mevzi'î, husûsîdir. Dimağın ifnâsı hayâtın tezâhürât-ı ulviyyesinin [43] imhâsını hazırlar. Bu kadcılık bir tezâhürle dimağa, ruhun, hissiyâtın, hayâtın makarrı gibi bir imtiyâz ta'yîn etmek gülünç olur.

Ölüm, unsurî iken tedricen tekessür eder. Bu çoğalmada bir mebede' ve bir hareket vardır. Ölümün bu hareket-i mütevâliyyesi ise anâsır-ı teşrîhiyyenin arasında bir nisbet-i müştereke bulunmasındandır.

Hayâtın secâyâ-yı asliyyesini fenn-i hâzır pek güzel ta'yîn etmiştir. Evvelce de söylediğim vecihle; uzviyeti meydana çıkararak anâsır arasında gâyet müşâbih bir ittihâd-ı tahassul ve bir ittihâd-ı kimyevî vardır. Bu ittihâdlar yardımıyla tekevvün eden hâdiseler bir ise de ba'zı vakâyî' ve tesâdüfler o hâdiselerin istihâl ve tebeddülünü mûcibdirler.

Bu iki ittihâddan başka, bir de şekilde husûsiyet, tagaddî ve neşv ü nemâda inhisâr, tenâsül gibi husûslar dahi hayâtın secâyâ-yı asliyyesi sırasında sayılmalıdır.

Bu secâyâ-yı müşterekiyi Felix le Dantec'den mâ'adâ Claude Bernard'dan sonra gelen bütün fizyoloji ve biyoloji 'âlimleri kabûl etmektedirler.

Mâdde-i hayâtiyenin hikemî, kimyevî istihâlâtı, anâsır-ı teşrîhiyenin tahallülünü hâsıl ider. Bu tahallüle Scholche ve Virchow "nekrobiyoz" ismini veriyorlar. Nekrobiyoz "bir hâlet-i maraziyye veya ihtiyarlık te'siriyle anâsır-ı teşrîhiyenin tagayyür ve temevvütü" tarzında ifâde edilebilir.

[44] Maraziyyât 'âlimleri uzviyette, iki nev' nekrobiyozun tahassul ettiğini söylüyorlar.

Bunlardan birincisi, anâsır-ı teşrîhiyenin gayr-ı mahsûs ta'dîlâta dâcâr olarak tadrîcî bir istihlâk veyâhûd dumûr-ı basit ile vuku'a gelen nekrobiyozdur.

İkincisi, protoplazmanın kilsî, şahmî ve ceybî isimlerini alan bir takım istihâlât-ı reddiyyeye ma'rûz kalmasıyla tahassul eden nekrobiyozdur.

Her ne tarzda tahassul ederse etsin, henüz bunun esbâb ve tekevvünü hakkında elde muknî' ve vâzıh bir netîce yoktur. Bu meseleyi fenn-i müstakbel halledecektir. Tekevvünü bilinmese de şurası inkâr edilemeyecektir ki, bunların tahassulleri dâimâ tesâdüfîdir. Ve menşe'lerini dâimâ muhît-i hâricîden alırlar.

Herhâlden nekrobiyozun, doğrudan doğruya, müvellid-ül-humûza, su gibi vücûdun beslenmesinde büyük himmetleri görülen mevâdd-ı termîmiyenin kifâyetizliğinden neş'et ettiği der-hâtır edilmelidir. Binâenaleyh, ekseriyâ bir zehrin veya mikropların ifrâzâtı olan ba'zı toksinlerin muhît-i dâhilîye te'siriyle irâ'e olunan bu gıdâ'î mâddeler fesâda uğrarlar.

Bir uzvu dâimâ tahrîb edecek olan ba'zı avâmil-i hikemî ve kimyevînin ifrâtıyla da nekrobiyoz baş gösterir.

[45] İşte, gerek muhît-i hâricî ve gerek muhît-i dâhilînin dest-i tahrîbiyle hazırlanan bu esbâb, tevâlî ve tekessür edince bir zî-hayât için ölüm tahakkuk etmiş demektir.

Hayâtda “neşv ü nemâ, tevakkuf ve inhitât” olmak üzere başlıca üç devir vardır. İnhitât vücûdun anâsır-ı teşrîhiyyesinin tadrîcen fenâ bulmasıdır. Biz buna “şeyhuhet” ismini veririz. Bu devirler silsile-i hayvânâtdan uzun veya kısa zamanlarda mürûr ederler. Şeyhuhetde, hüceyrâtın dumûru medhâldârdır. Felsefe lisanıyla söylemek lâzımsa denebilir ki, hâdise-i herem pek de tabî bir şey değildir. Burada muhîtin dahli vardır. Eğer her dâim hüceyreye aynı hayâtı bahşedecek bir muhît tedârik edilse idi, ihtiyarlamamaya çare bulunmuş olacaktı.

Şeyhûhet ve mevtin mukadder ve tabî bir netîce olmadığını iddiâ eden pekçok biyoloji âlimleri vardır. Bu iddiâ pek de lafdan ibâret kalmakdadır.

Mösyö Mimaud mevti tevellüdden itibâren başlayan bir şeyhûhetin netîce-i tabîası olarak göstermişti. İlya Meçnikov²⁴ [46] hüceyrâtın hepsi “fagosit” ismi verilen bir takım âkil anâsır-ı uzviyyenin tecâvüzâtına karşı mücadelede dirler diyor. Buna karşı müdâfaa vaz’iyetini almak için bir incizâb-ı kimyevî²⁵ hâssasına mâlik ba’zı anâsırın ifrâzına lüzûm vardır. Ekserî hâlât-ı maraziyyede olduğu gibi ihtiyarlık da bu ifrâzâtın tenâkusunu te’min eder. O hâlde hüceyrât-ı âkile fa’âliyyete başlarlar. Diğer hüceyrelere musallat olur, onları yerler. Binâenaleyh, bu sûretle bir dumûr-ı uzvî tahassul ettirerek uzuvların vazîfesinde tenâkus baş gösterir. Ölüm ise mütemâdiyen terakki eden ihtiyarlığın bir netîcesinden ibârettir. Mesele bu sûretle tevazzuh ettikten sonra ölüme çare bulunamayacağına müteessif olmamalıdır. Eğer bir uzvu misliyle ta’mîr etmek hâssasına mâlik bir maddede ile fagositlerin kuvveti azaltılır ve hüceyrât-ı asliyye bilakis takviye edilirse ölüme çare de bulunmuş olur! Ne ise...

...Ölüm şahsîdir. Her şahıs tabîatın kânûnlarına itaate mecbûrdur. İhtiyarlıyoruz, demek ki öleceğiz! Hayâtın mevt ile nihâyetlenmesi bir nimettir. Tabîat her yerde olduğu gibi bu husûsda da adaletini göstermiştir. Ölümden kurtuluş yoktur. Bunun için müstesnâ bir vaka’ gösterilemez. Buna müteşekkirmeniz kalmalıdır. Ölüm olmasaydı, hayâtda lezzet kalmazdı. Netîcede mademki Meçnikov’un mefkûresi tezâhüre fırsat bulamamıştır, medîd ve dâimî bir ihtiyarlıkla [47] uzviyet ne kazanmış olacak? Netîcede ölüm mefkûd olsaydı, bu vesî’ küre bile bir sürü ihtiyar, sakat taşımaktan bîzâr kalacaktı. Enzâr dâimâ çirkinlikler, budalalıklar görmekten nefret edecekti.

İhtiyarlık, mevki’ini, hayâtı gençliğe terk etmelidir. Cihân en taze bir hayâtın, en fa’âl bir mevcûdiyyetin hâdim-i bî-minnetidir. Çolakların, sakatların, hastaların, bunakların değil...

²⁴ Meçnikov, 1845’de Karkov’da tevellüd etmiş meşhur bir hayvâniyât âlimidir. 1901’de yazdığı küçük bir telhîsde evvelce beyân ettiği “fagositoz” nazariyyesini tekrar bütûn ve husûsiyle göstermiştir. Bu eserin ismi *Immunité*’dir.

²⁵ Chimio tactique.

Hûlâsa: Şu satırları okuyan zât 'âlim, câhil; zeki, budala; kavi, zebûn; zengin veya fakir ne olursan ol, tavsiye ederim, tabîatın sana adâletini göstereceği günden hazer etme. Ölüm sana yaklaşırsa sen ona kollarını uzat. Ölüm bâ'is-i elemidir zannetme, sana bu hissi veren tabîatın adâletidir. Eğer tabîat adâletsiz olsaydı, sen dûr-endîş olmaz, hayâtdan lezzet duymazdın.

Ölüm genç iken vâki' olursa senden sonra kalacaklara bâ'is-i elemidir.

Ölüm korkusu yaşamak, ümidi zâ'il olduğu demde sükûn bulur. Havf, ölümden tevakkî imkânı, yaşamakta fâide tasavvurları bulunduğu hengâmda câizdir. İhtiyar isen ölümden korkma. Memâtinla bir fâide te'mîni me'mûl ise, mevtin vec'a-nâk olacağını [48] düşünme. Çünkü, hayâtın bu kadar imtidâdında kaç şahsı(n) son nefesini verirken âh u enîn içinde bulunduğunu gördük? Bunu düşün.

Rahat düşünün de ölümün takarrubunu helecansız hissettiğin vakit de ki: "Bu kadar basit bir elemün korkusuyla hayâtda geçirdiğim en elemli en korkulu saatler bana milyonlarca menfaatin ziyâ'ını te'mîn etti, müteessifim."

İstanbul, Kânûn-i Sâni 329

SON